

Сергій Іванович Палешник,
аспірант
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого,
м. Харків

УДК 340.132.64

СПОСОБИ ТЛУМАЧЕННЯ НОРМ ПРАВА ЄВРОПЕЙСЬКИМ СУДОМ З ПРАВ ЛЮДИНИ

У статті розглядаються питання тлумачення норм Європейської конвенції про захист прав і основоположних свобод 1950 р. Європейським судом з прав людини. Особлива увага приділяється способам тлумачення, якими Суд безпосередньо користується в своїй інтерпретаційній практиці. Наводяться приклади використання таких способів.

Ключові слова: Європейський суд з прав людини, Європейська конвенція з прав людини, тлумачення Європейської конвенції з прав людини.

Сьогодні багато країн СНД обрали курс розвитку європейської правової держави. Такий розвиток у сучасному світі важко уявити без входження в різні міжнародні організації. На європейському континенті найстарішою організацією є Рада Європи, метою якої є співпраця між країнами-членами в галузі стандартів прав людини, демократичного розвитку і культурної взаємодії.

Найбільш важливим документом, який було прийнято в межах такої співпраці, є Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. (Європейська конвенція з прав людини). В її нормах установлені невід'ємні права і свободи будь-якої людини, а також обов'язок країн, що її підписали, гарантувати такі права кожній людині, яка підпадає під її дію. На відміну від інших схожих документів, ця Конвенція вирізняється існуванням реального ефективного механізму захисту установлених у ній прав і свобод в особі Європейського суду з прав людини, юрисдикція якого розповсюджується на всі держави, які ратифікували Конвенцію.

Головною задачею цього Суду є тлумачення і застосування Конвенції, що включає в себе розгляд міждержавних справ і скарг окремих осіб. Тут варто відмітити, що її норми мають досить абстрактний характер, що потребує їх постійного тлумачення з боку Суду. Без такого тлумачення вони є «мер-

твими» і не мають реальної сили для захисту прав і свобод людини. Вони набувають такої сили тільки в тому разі, якщо Суд здійснив їх офіційне тлумачення під час розгляду певної конкретної справи.

З цього приводу варто навести слова Дж. Макбрайда, який писав: «Є річ, яку чітко має усвідомити кожен, хто прагне застосувати Європейську конвенцію з прав людини: одне тільки ознайомлення з текстом положень Конвенції не дає змоги збагнути весь її сенс. Адже, попри існування різноманітних підходів, з яких можна скористатися, беручись тлумачити юридичні тексти, тільки той, що відповідає обраному Європейським судом з прав людини, гарантуватиме застосування цих положень відповідно до міжнародних зобов'язань щодо забезпечення визначених у Конвенції прав і свобод» [1, с. 761].

Питання, які стосуються тлумачення норм Конвенції Європейським судом з прав людини є наразі актуальними для будь-якої держави – члена Ради Європи. Це пов'язано, в першу чергу, з нагальною необхідністю якісного впровадження всіх високих стандартів у галузі захисту прав людини в національні правові системи, а, по-друге, абстрактністю норм Конвенції, яка потребує постійного тлумачення своїх положень з боку Європейського суду з прав людини [2, с. 125].

Таке тлумачення можливе тільки завдяки способам тлумачення, якими Суд користується в своїй практиці. Тому в цій статті ми розглянемо сутність тільки тих способів, якими Суд безпосередньо користується в процесі тлумачення Конвенції, а також наведемо приклади їх використання.

Частково цим питанням раніше займалися такі науковці: А. Венгеров, Є. Врублевський, В. Ескрідж, В. Кострицький, О. Лавринович, М. Мазур, Дж. Макбрайд, В. Мармазов, О. Мереженко, П. Рабінович, О. Трагнюк, Н. Ульянова, С. Федик, С. Шевчук та ін.

Основними способами тлумачення норм Європейської конвенції з прав людини Страсбурзьким судом є: 1) граматичний (філологічний); 2) телеологічний (цільовий); 3) історичний; 4) системний; 5) еволюційний (динамічний).

Граматичне (філологічне) тлумачення. Загальновідомо, що будь-яке тлумачення повинно розпочинатись із аналізу тексту норми, її лексичної і синтаксичної структури. «Філологічне тлумачення – це різновид інтерпретаційної практики, що направлений на встановлення смислових параметрів за допомогою мовних засобів і їх текстових зв'язків, що дозволяє адекватно розкрити конкретний зміст нормативних приписів з вираженою в них волею законодавця». Воно «...може бути направлене не тільки на зовнішню, але і на внутрішню форму вираження слова – на виникнення юридичних термінів, яке в багатьох випадках дозволяє з'ясувати зміст того чи іншого правового припису, адже наглядно демонструє еволюцію правових ідей і цінностей, які визначають правове регулювання» [3, с. 6].

Будь-який процес офіційного тлумачення розпочинається з граматичного, тому як приклад можна навести будь-яке рішення Страсбурзького суду. Однак ми б хотіли звернути увагу на іншу проблему. Відомо, що Європейська конвен-

ція з прав людини викладена двома мовами: англійською і французькою. Обидва варіанти є автентичними і мають однакову юридичну силу. Але, разом із цим, вони не є абсолютно ідентичними. Протягом своєї практики Суд виявив деякі розбіжності і невідповідності між цими двома варіантами.

Яскравий приклад такої невідповідності можна побачити у справі «Енджел та інші проти Нідерландів»¹. Заявники у цій справі хотіли, щоб Суд перевінив, чи було необхідним втручання з боку органів влади в їх право на свободу слова з метою охорони правопорядку у відповідності до п. 2 ст. 10 Конвенції. Вони стверджували, що ця стаття передбачає можливість обмеження свободи слова з метою охорони правопорядку тільки разом із запобіганням злочинам, адже у французькому варіанті Конвенції ці поняття зв'язуються єднальним сполучником «et» («і»). Однак в англійському варіанті Конвенції вони з'єднані вже розділовим сполучником «or» («або»). Під час розгляду цієї справи Суд не погодився із аргументами заявників і віддав перевагу англійському варіанту Конвенції. Своє рішення він аргументував тим, що «з урахуванням контексту і загальної структури ст. 10 англійський варіант дає більш точний орієнтир з цього питання. За таких умов Суд не вважає за необхідність вивчати питання про те, чи мали заходи своєю метою «запобігання злочину» на додаток до «охорони правопорядку» щодо заявників».

Описана вище проблема тлумачення за допомогою граматичного способу може виникати не тільки в практиці Європейського суду, але і в практиці судових органів інших країн, які в своїй діяльності також можуть використовувати Конвенцію під час розгляду окремих справ. Така ситуація можлива через те, що такі судові органи орієнтуються на переклад Конвенції, який офіційно затверджений в їх країні і може мати деякі розбіжності з оригіналом.

До таких розбіжностей можна віднести обсяг понять, який може бути дещо іншим в юридичній практиці певної країни, ніж його аналогічне поняття, що характерне для оригіналу. Також сюди варто віднести можливі помилки в перекладі, які можуть значно змінити зміст того чи іншого положення Конвенції. Вирішенням цієї проблеми може стати тлумачення Конвенції в контексті прецедентної практики Суду, який у своїх справах повною мірою роз'яснив більшість її положень [2, с. 174-175].

Телеологічний (цільовий) спосіб тлумачення. Під цим способом розуміється сукупність прийомів і способів, за допомогою яких Європейський суд з прав людини з'ясовує зміст правових приписів Конвенції, її завдань і цілей.

З цього приводу актуальною залишається думка судді Міжнародного суду М. Анцілотті, яку він висловив окремо, де сказав, що робити висновки стосовно справжнього призначення статті якої-небудь конвенції неможливо до тих пір, поки не будуть визначені її цілі і завдання. Тому перед початком тлумачення необхідно відповісти на ці питання [4].

¹ Див.: European Court of Human rights, Engel and Others v. the Netherlands judgment of 8 June 1976 // European Court of Human Rights Portal www.echr.coe.int.

Схожу думку Європейський суд з прав людини висловив у справі «Вемхофф проти Німеччини»¹, в якій указав, що правостановлюючій міжнародній угоді необхідно надавати таке тлумачення, яке було б найбільш сприятливим для досягнення цілей і завдань такої угоди. Пізніше Суд неодноразово звертав увагу на те, що цілі і завдання Конвенції мають за мету «гарантувати не теоретичні чи ілюзорні права, а їх практичну та ефективну реалізацію», а також «забезпечити належну повагу до гарантованих прав»².

Можна сказати, що метою телеологічного тлумачення є забезпечення загального визнання індивідуальних прав і ефективного дотримання державами-членами їх конвенційних положень. Тому для досягнення такої мети Суд засновує своє тлумачення або на цілях і завданнях усієї Конвенції, або на цілях і завданнях одного з її положень [5, с. 26].

Якщо цілі Конвенції безпосередньо не вказані в її статті або безпосередньо з неї не випливають, то Суд може звернутися до Преамбули. Її він розглядає в цілому, тобто кожне положення статті розглядається як частина цілого і тлумачиться у контексті інших положень. Така позиція викладена ним у справі «Голдер проти Сполученого Королівства»³, де вказано, що Преамбула Конвенції має велике значення для всіх її положень.

За допомогою телеологічного способу Страсбурзький суд здійснює більш повне тлумачення фундаментальних прав і свобод людини, ніж це впливає з норм Конвенції. Таке можна побачити в багатьох його справах. Однак найбільш яскраво це видно на прикладі ст. 8 Конвенції, в якій йдеться про повагу до особистого і сімейного життя, а також про повагу до житла (офісу) не тільки фізичної, але й юридичної особи (службові приміщення компаній, агентств і т. п.) [6, с. 232].

Європейський суд часто надає важливого значення цільовому способу через те, що це дозволяє йому здійснити розширювальне та еволюційне тлумачення (про яке йтиметься нижче в статті).

Історичний спосіб тлумачення полягає у з'ясуванні значення Конвенції шляхом вивчення історичної обстановки, конкретних обставин і взаємовідносин між сторонами в період її складання з урахуванням цілі, яка мала бути цим досягнута. Адже якщо не враховувати обставини прийняття документа, то неможливо правильно аналізувати його зміст і розуміти сенс.

Дуже важливо, щоб у процесі історичного тлумачення Страсбурзький суд звертався до тих документів, які передували прийняттю Конвенції, тобто він повинен брати до уваги джерела, «які знаходяться поза межами права» [7, с. 154]. Такими джерелами є підготовчі документа, проекти кон-

¹ Див.: European Court of Human Rights, *Wemhoff v. Germany* judgment of 27 June 1968 // European Court of Human Rights Portal <www.echr.coe.int>;

² Див.: European Court of Human Rights, *Artico v. Italy* judgment of 13 May 1980 // European Court of Human Rights Portal <www.echr.coe.int>; European Court of Human rights, *Airey v. Ireland* judgment of 9 October 1979 // European Court of Human Rights Portal <www.echr.coe.int>

³ Див.: European Court of Human Rights, *Golder v. United Kingdom* judgment of 21 February 1975 // European Court of Human Rights Portal <www.echr.coe.int>

кретних актів, пояснювальні записки, доповіді, нотатки і праці розробників документу, що підлягає тлумаченню, записи стенограм, протоколи засідань укладачів (якщо такі велись), дипломатичні переписки між країнами та інше. У більшості випадків своєї інтерпретаційної діяльності Суд звертається до матеріалів з підготовки Конвенції «Travaux preparatoires» («Підготовчі документи»). Вони є додатковим засобом тлумачення у відповідності до ст. 32 Віденської конвенції про право міжнародних договорів.

Прикладом звернення Суду до «Travaux preparatoires» може бути справа «Джеймс та ін. проти Сполученого Королівства»¹, в якому заявники скаржились на порушення їх права на власність. Вони стверджували, що посилання в ст. 1 Протоколу № 1 на «загальні принципи міжнародного права» означає, що відповідно до цього права вимога негайної, адекватної і реальної компенсації за експропріацію майна іноземців має відношення також і до громадян їх країни. Однак після звернення до «Travaux preparatoires», як додаткового засобу тлумачення, Суд відхилив позицію заявників. Таке своє рішення він аргументував тим, що під час підписання Першого Протоколу Конвенції країни – члени Ради Європи мали зовсім інші наміри.

Під час інтерпретаційної діяльності Суд може використовувати історичний спосіб з метою реалізації положень Конвенції не тільки у відповідності до волі її упорядників, але й з метою обґрунтування необхідності в динамічному тлумаченні. Таке тлумачення забезпечує поступовий розвиток змісту Конвенції в результаті змін у суспільних відносинах. Інколи правова позиція Суду в результаті таких змін може змінюватись за достатньо короткий термін.

Таке сталось, наприклад, під час тлумачення Судом ст. 41 Конвенції в справі «Комінгерсол С. А. проти Португалії», де йшлося про справедливу сатисфакцію відносно права юридичної особи на компенсацію моральної шкоди. Для того, щоб підтвердити право юридичної особи на відшкодування моральної шкоди, Європейський суд з прав людини спочатку розкрив значення такого поняття. Він помітив, що судочинство в цій справі в національних судах проводилось поза межами розумних строків і це створило значні незручності для «Комінгерсол С. А.», його директорів і акціонерів, а також їх невпевненість протягом тривалого часу, навіть якщо це стосувалося тільки ведення буденних справ компанії [6, с. 234].

Системний спосіб тлумачення. Його сутність полягає у тому, що зміст правової норми встановлюється шляхом її співвідношення з іншими нормами Конвенції. Цей спосіб базується на тому, що Конвенція є єдиним цілим, де всі її частини доповнюють одне одного, що дозволяє дати пояснення одній частині за допомогою інших.

У процесі тлумачення норм Конвенції Європейський суд повинен враховувати: 1) системні зв'язки між статтями Конвенції та її протоколами; 2) норми і принципи міжнародного права, а також відповідні положення

¹ Див.: European Court of Human Rights, James and others v. the United Kingdom judgment of 21 February 1986 // European Court of Human Rights Portal <www.echr.coe.int>

національного права держав – членів Ради Європи та інших країн; 3) прецеденти Європейського суду і практику колишньої Європейської комісії з прав людини, яка раніше займалась розглядом скарг приватних осіб з приводу порушень Конвенції [2, с. 184].

Системне тлумачення деяких положень Конвенції не може здійснюватися Судом окремо від інших способів. Найчастіше разом із системним тлумаченням використовується граматичний, адже системне тлумачення виходить із того, що поняття, які використовуються в Конвенції, варто розуміти в їх загальному, більш вживаному значенні, а також із того, що окреме поняття має однакове розуміння у всій Конвенції.

Враховуючи практику Європейського суду, можна виділити ті інструменти, якими він користується під час здійснення системного тлумачення: сама Конвенція як сукупність норм про права і свободи людини і порядок реалізації цих норм учасниками Конвенції; протоколи до неї; інші міжнародні угоди, укладені між суб'єктами правової системи Ради Європи, а також прецедентне право, створене під час вирішення попередніх спорів [8, с. 166].

Вище ми вже зазначали, що у Конвенції міститься велика кількість понять і положень, які сформульовані досить абстрактно. Це потребує від Суду ретельного аналізу не тільки цих норм, але і відповідних положень інших міжнародних договорів. Більше того, врахування правил і принципів міжнародного права, а також відповідних положень національного законодавства країн світу стало сьогодні однією із базових основ тлумачення Конвенції, оскільки це створює умови ефективного захисту прав людини у світлі загальноприйнятих міжнародних стандартів [2, с. 186].

Для прикладу можна навести справу «Велика Британія проти Болгарії»¹, в якій Європейський суд з прав людини розглядав питання про те, чи можна вважати тривале восьмирічне очікування на виконання смертного вироку порушенням ст. 3 Конвенції, в якій ідеться про заборону катування або нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження або покарання. Під час розгляду цієї справи Суд ретельно проаналізував позицію міжнародної спільноти і національних органів деяких країн із цього питання. У результаті він звернув увагу на те, що більшість членів Ради Європи вже скасували смертний вирок чи зупинили його виконання, а також позицію Міжамериканської комісії з прав людини, англійської Таємної Ради, Вищих судів Індії, США і Канади, які називали схожі випадки порушенням прав людини на гуманне ставлення. У результаті Суд вирішив, що у справі, яка ним розглядається, наявне порушення ст. 3 Конвенції.

Еволюційне (динамічне) тлумачення – це спосіб встановлення змісту норм Конвенції з урахуванням умов і обставин, які існують під час інтерпретації, і за яких ці норми здійснюються. У більшості випадків Європейський суд використовує таке тлумачення у разі інтерпретації її оціночних понять.

¹ Див.: European Court of Human Rights, G.B. v. Bulgaria judgment of 11 March 2004 // European Court of Human Rights Portal <www.echr.coe.int>

З метою забезпечення правової визначеності Європейський суд у багатьох випадках тлумачить норми Конвенції у контексті своїх попередніх рішень. Але в деяких випадках він може й змінити свою практику, особливо тоді, коли цього потребує принцип динамічного тлумачення, який дозволяє забезпечити максимально ефективний захист прав і свобод людини в умовах постійної еволюції європейських стандартів у галузі прав людини.

Однак тут варто відзначити, що не всі науковці розділяють думку про те, що стосовно Конвенції більш доцільно використовувати динамічне тлумачення, віддаючи при цьому перевагу статичному. З цього приводу Вільям Ескрідж в одній зі своїх праць писав, що статичне бачення тлумачення, встановлене традиційною доктриною, вже дуже застаріло. На практиці це сильно навантажує суддів, вимагаючи від них з'ясування текстового змісту, який є актуальним на цей час, із історичних матеріалів, значення яких неможливо точно відтворити. У світлі останніх досягнень філософії тлумачення така доктрина давно застаріла. Інтерпретація – це не археологічне відкриття, а діалектичне творіння. Це не просто тлумачення, метою якого є встановлення історичного значення, це вміння використати його смисл для вирішення проблем у сучасних умовах [9]. Пізніше він писав, що американські науковці вже давно визнали, що конституція і загальне право тлумачаться динамічно. Те саме визнали і в інших розвинутих країнах, однак у них таке тлумачення називається еволютивним чи еволюційним [10].

Ми вже вказували на те, що в Конвенції багато загальних абстрактних понять і формулювань. Саме така її властивість і змушує Європейський суд використовувати еволюційне тлумачення як найбільш зручний спосіб інтерпретації абстрактних норм Конвенції. Суд неодноразово звертав увагу на те, що Конвенція – це живий інструмент, тому її потрібно тлумачити у контексті умов сьогодення.

Яскравим прикладом здійснення еволюційним тлумаченням поступового розвитку змісту Конвенції в результаті суспільних змін може бути справа «Од'євр проти Франції». В ньому мова йде про те, що у більшості держав – членів Ради Європи відсутнє законодавство яке, так само як і французьке, регулювало б питання про повну неможливість встановлення родинних зв'язків матері та дитини, яку вона народила з бажанням залишитись невідомою. Однак у деяких державах не обов'язково декларувати імена біологічних батьків при народженні дитини. В окремих країнах і взагалі були встановлені випадки відмови від власної дитини, які призвели до відновлення дискусій з приводу анонімного дітонародження. Виходячи з цього, Європейський суд вирішив, що у зв'язку з різноманіттям правових систем і традицій, а також практики відмови від власної дитини, держави повинні користуватись деякою свободою власного розсуду під час прийняття заходів, покликаних забезпечити гарантовані Конвенцією права будь-якій особі, що підпадає під юрисдикцію таких країн [11, с. 34].

Таким чином, еволюційне тлумачення має дуже важливе значення в практиці Страсбурзького суду, оскільки його використання впливає на розширення прав і свобод людини, а також на розширення обов'язків держав – членів Ради Європи перед особою з метою забезпечення найбільш ефективного рівня захисту і відновлення її прав.

Роблячи висновки, можна сказати, що важко виділити який-небудь спосіб тлумачення Конвенції Європейським судом з прав людини як головний. Специфіка формулювання її положень як абстрактних і досить широких дозволяє Суду використовувати телеологічний спосіб тлумачення майже в кожній справі. Разом із цим і у зв'язку з тим, що суспільство не стоїть на місці і безперервно розвивається, Суд повинен надавати положенням Конвенції сучасного значення, тобто використовувати еволюційне тлумачення. Однак вибір способів тлумачення Європейським судом залежить від обставин кожної конкретної справи, тому з метою найбільш ефективного захисту прав і свобод людини Суд повинен використовувати всі зазначені вище способи разом.

Список літератури:

1. Макбрайд Дж. Принципи, що визначають тлумачення та застосування Європейської конвенції з прав людини / Дж. Макбрайд // Європейська конвенція з прав людини: основні положення, практика застосування, український контекст / за ред. О. Л. Жуковської. – К. : ЗАТ «ВІПОЛ», 2004. – С. 761–781.
2. Тлумачення та застосування Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод Європейським судом з прав людини та судами України : навч. посіб. / М. В. Мазур, С. Р. Тагієв, А. С. Беніцький, В. В. Кострицький ; [відп. ред. Карпунов]. – Луганськ : РВВ ЛДУВС, 2006. – 600 с.
3. Ващенко Ю. С. Филологическое толкование норм права : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Ю. С. Ващенко. – Тольятти, 2002. – 28 с.
4. Окрема думка судді Анцілотті до консультативного висновку від 15 листопада 1932 р. стосовно Тлумачення Конвенції від 1919 р. про роботу в нічний час жінок // Cour Permanente de Justice Internationale. Серія А/В. – № 50.
5. Мармазов В. Про теологічне (цільове) тлумачення Європейської Конвенції про захист прав людини та її основоположних свобод / В. Мармазов // Право України. – 2004. – № 1. – С. 26–29.
6. Macdonald R. St. J. The European system for the protection of human right / R. St. J. Macdonald, F. Matscher, H. Petzold. – Dordrecht; Boston : M. Nijhoff, 1993. – 940 p.
7. Тодыка Ю. Н. Толкование Конституции и законов Украины: теория и практика : монография / Ю. Н. Тодыка. – Х. : Факт, 2001. – 328 с.
8. Трагнюк О. Я. Тлумачення міжнародних договорів: теорія і досвід європейських міжнародних судових органів : дис. ... канд. юрид. наук / О. Я. Трагнюк. – Х., 2003. – 205 с.
9. Eskridge Jr., William N. Dynamic statutory interpretation [Електронний ресурс] / William N., Eskridge, Jr. // Faculty Scholarship Series. – 1987. – Режим доступу : http://digitalcommons.law.yale.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2518&context=fss_papers.
10. Eskridge Jr., William N. Dynamic statutory interpretation [Електронний ресурс] / William N., Eskridge, Jr. // Harvard University Press. – 1994. – Режим доступу : http://books.google.com.ua/books?id=Rl2BWejLa_EC.
11. Шпильман Дин. Сыграть на свободе усмотрения государства. Европейский суд по правам человека и теория национальной сферы усмотрения: отказ от европейского контроля или его субсидиарность? / Дин Шпильман // Права человека. Практика Суда по правам человека; (пер. с француз.). – 2011. – № 6. – С. 33–35.

Палешник С. І. Способи толкования норм права Европейским судом по правам человека.

В статье рассматриваются вопросы, которые касаются толкования норм Европейской конвенции о защите прав человека и основных свобод 1950 г. Европейским судом по правам человека. Особое внимание уделяется способам толкования, которыми Суд непосредственно пользуется в своей интерпретационной практике. Также в ней приводятся примеры использования таких способов.

Ключевые слова: Европейский суд по правам человека; Европейская конвенция по правам человека; толкование Европейской конвенции по правам человека.

Paleshnyk S. I. Methods of Legal Norms Interpretation by European Court of Human Rights.

The issues that related to the interpretation of European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms by European Court of Human Rights are considered in the article. The special attention is given to the interpretation methods that are directly used by Court in his interpretation practice. The examples of such methods applying are also considered in the article.

Key words: European Court of Human Rights; European Convention on Human Rights; interpretation of European Convention on Human Rights.

Надійшла до редколегії 12.12.2014 р.